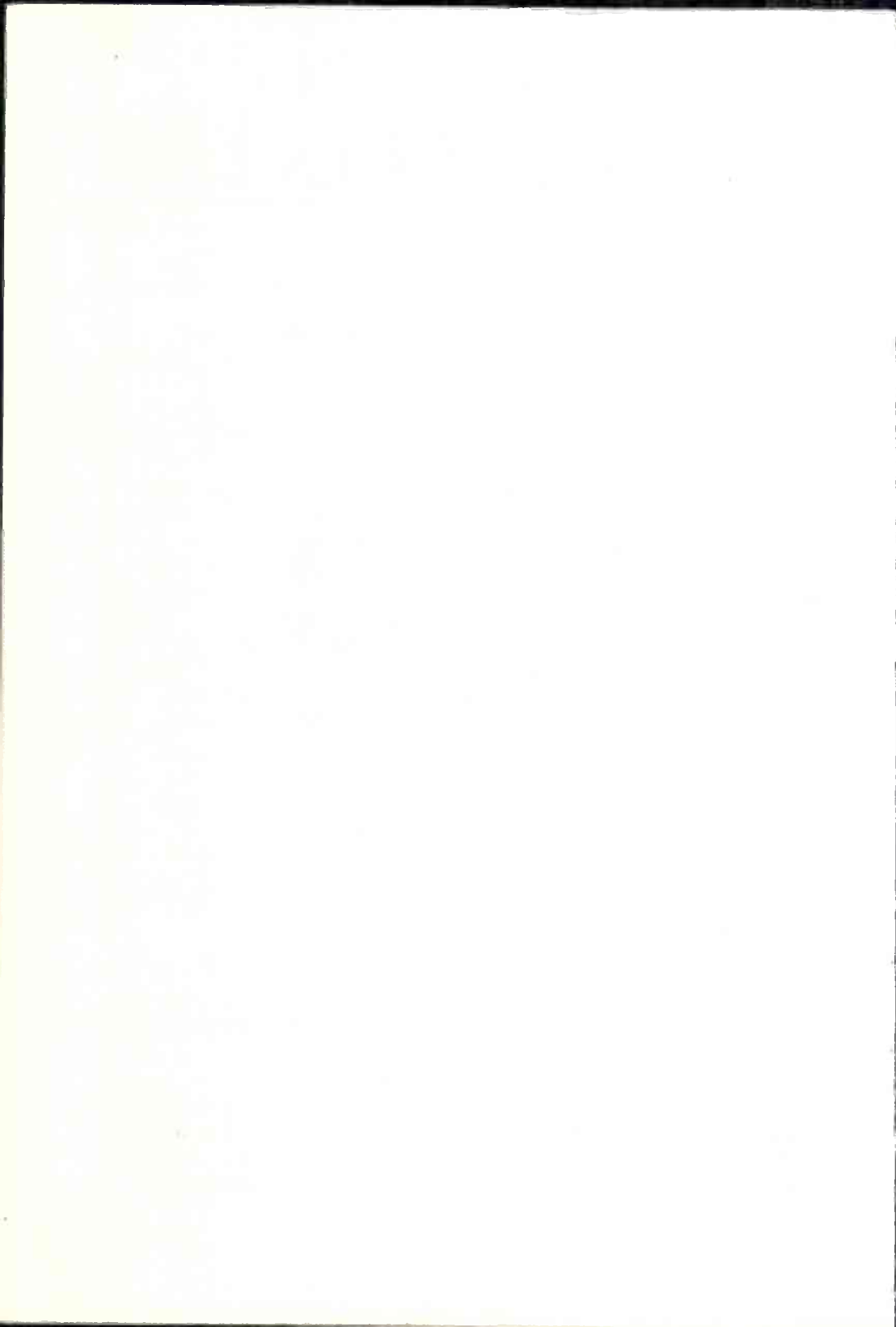

aug. 6-1

TUSSEN VECHT EN EEM

Centrale Organisatie van Vrienden van de Historie
van het Gooi en Omstreken

HILVERSUMS · GESCHIEDENIS IN VOGELVLUCHT

Voordracht van P.W.de Lange, gehouden 15 oktober 1975
voor Vrienden van de Vaart en de Hilversumse
Historische Kring "Albertus Perk"

De geschiedenis van de eigen plaats wordt hier stiefmoederlijk behandeld. De gemeente heeft er in een recente publicatie 1) een karikatuur van gemaakt en de krant - wanneer die er soms al eens over schrijft - maakt het niet veel beter. Maar al te vaak worden ook dan Hilversummers uit vroeger tijd - tot zelfs kort vóór 1900 toe - aangeduid als kleine boertjes, arme wevers, of eenvoudige lieden. Kennelijk met de bedoeling duidelijk te maken, dat men zich voor dergelijke mensen niet behoeft te interesseren. Alsof men groot, of rijk, zou moeten zijn om iets van belang te presteren, of zelfs maar te beleven. Vanavond hoop ik U aan te tonen, dat dergelijke opvattingen er naast zijn.

Hilversums geschiedenis in vogelvlucht heb ik mijn verhaal genoemd. Zo uit de hoogte gezien mist men weliswaar vele details, maar daar staat tegenover, dat onderling verband vaak beter opvalt. Overigens zal ik aan het eind van dat verhaal een paar keer - als het ware - met U naar beneden duiken om enkele onderwerpen wat nader te bezien. Dat betreft:

- ten eerste: het ontstaan van de organisatie van de erfgooiers,
- ten tweede: de opkomst en bloei van Hilversum als industriedorp,
- en tenslotte maar heel kort: Hilversum vóór 100 jaar.

Het Gooi, weinig vruchtbaar en lange tijd afgelegen als het was, is eeuwen lang een speelbal geweest van vreemde machten. Wat deze beslisten en deden had de bevolking maar te ondergaan. Van een eigen geschiedenis - neerslag van eigen willen en kunnen - kon zo moeilijk sprake zijn. Typerend in dit opzicht is de geschiedenis van Naarden, die voor een groot deel betrekking heeft op de vesting en op de krijgsverrich-

tingen, waarbij deze betrokken is geweest. Over de bevolking-zélf vindt men er maar betrekkelijk weinig in.

Geheel anders leert ons de geschiedenis van de Hilversummers. Natuurlijk zijn ook zij onderdrukt en herhaaldelijk slachtoffer van oorlogsgeweld geweest. Maar dat heeft hun geestkracht niet gebroken. Steeds schijnen ze er op uit geweest te zijn, elke gelegenheid om verbetering in hun omstandigheden te brengen, aan te grijpen. Uiteraard is hun dat lang niet altijd gelukt, maar vaak wél. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat zij er van oudsher prat op gingen "slim" te zijn. Meer in het bijzonder véél slimmer dan sommige van hun bureu. Het gezegde was: "Een Hilversummer is slimmer dan zeven X-ers." 2) (De naam van dat buurdorp verklap ik liever niet.) Gezien de historie mogen wij dat slim niet alleen opvatten als verstandig, maar tevens als in staat tot initiatief én volhardend. Staaltjes daarvan zult U straks horen.

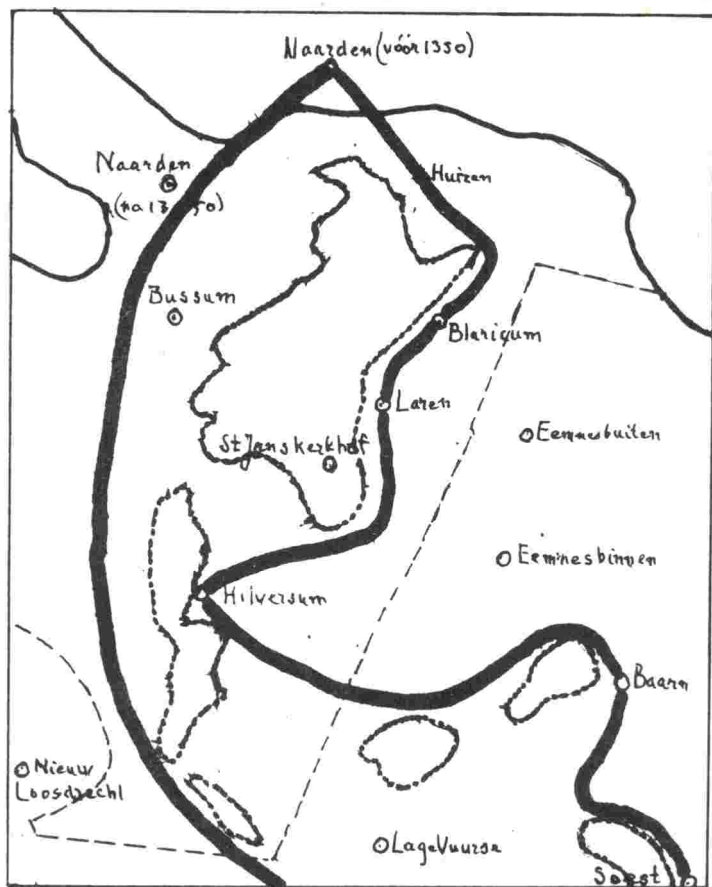
Voor het eerst vinden wij Hilversum genoemd in een stuk van ca. 1300 3), maar de vorm van de naam wijst er op, dat de nederzetting vele eeuwen ouder is. 4) Zeg - om de gedachten te bepalen - van ca. 700. Uit die vroegere tijd, die ik

het zuiver agrarisch tijdvak

zal noemen, is dus niets met zekerheid bekend. Over het Gooi wel een beetje, en die kennis is in de jongste decennia belangrijk verrijkt door studie over vergelijkbare naburige streken. 5)

Uit het begin van die tijd zult U zich herinneren dat Dorestad en Utrecht centra waren van internationaal handelsverkeer, dat voornamelijk te water plaats vond (o.a. langs de naburige Vecht), maar ook wel te land en dan voornamelijk langs de randen en door inzinkingen van de hoge gronden (O.a. langs die tussen De Bilt en Soestdijk voor het verkeer tussen Utrecht en Amersfoort). Het Gooi was hierbij niet rechtstreeks betrokken, maar ook dáár zullen langs de randen wel wegen voor het verkeer over langere afstanden gelopen hebben. 6) Wegen

fig. 1 De zeer oude randwegen. Hun vermoedelijk verloop tegen de achtergrond van de grenzen en 10-m hoogtelijnen van tegenwoordig.

overigens, die - als elders - eigenlijk niet meer waren dan, aan de terreinomstandigheden aangepaste, veel gebruikte, voetpaden en karresporen.

Aan het begin van deze periode zal het hele Gooi met omgeving één grote wildernis geweest zijn. De hoge gronden - voorzover niet moerassig - bedekt met bos; de lagere vrijwel geheel moerassig en bovendien blootgesteld aan overstromingen. Veel bewoners zullen er niet geweest zijn. Plaatsnamen zullen eerst in gebruik gekomen zijn na de vestiging van de eerste boeren, wat - gezien de ligging van de latere dorpen, wel voornamelijk langs

de noordoostelijke randweg gebeurd zal zijn.
(Van het eerste Naarden, via Huizen, Blaricum en Laren tot Hilversum.)

Het bedrijf van die boeren was extensief, dat wil zeggen dat er veel grond voor nodig was. Alleen de akkers waren afgepaald. Maar de onbegrensde wildernis in verre omtrek werd ook gebruikt. Daar liet men het vee zijn kostje ophalen. Uit het bos haalde men o.a. hout; in de moerassen (de venen) won men hooi en later stak men er - op de hoog gelegene - turf. Zo ontstonden op de hoge gronden de heide en op de lage de weiden. Vergeleken met de andere nederzettingen moet Hilversum toen minder gunstig gelegen geweest zijn, want tot in veel later tijd waren de boerenbedrijven er gemiddeld niet onbelangrijk kleiner dan in de andere dorpen. 7)

Toen in de tiende eeuw het Gooi aan Elten kwam te behoren, zal dat de ontginning bevorderd hebben. Zoals toen gebruikelijk zal dat gebeurd zijn met behulp van hofhorigen onder leiding vanuit een naburige, z.g. uithof, de hof van Elten. Dit zal toeneming van de bevolking tot gevolg gehad hebben. Ik heb reden om aan te nemen, dat aan deze verhouding al betrekkelijk vroeg, waarschijnlijk al vóór 1200, een einde gekomen is. En wel doordat die hof van Elten verlaten is. Hierdoor werden de Gooiers in feite bestuurlijk aan hun lot overgelaten. Ik kom daar straks bij het verhaal over de oorsprong van de organisatie van de erfgooiers op terug.

Intussen was in de laagveengebieden rondom het Gooi een andere vorm van landbouwbedrijf tot ontwikkeling gekomen, die mettertijd het extensieve Gooise bedrijf ernstig zou bedreigen. Systematische ontwatering van dat veen met behulp van evenwijdige sloten maakte het namelijk mogelijk daarop graan te verbouwen. Daarmede is in de buurt van het Gooi zeker al vóór 1200 - maar mogelijk al veel eerder - begonnen; o.a. te Loosdrecht, te Kortenhoef (in het Dorserveen) en in het Eemdal te Eemnes buitendijks. 8)

Ten tijde van Enklaar werd nog algemeen aangenomen, dat deze ontginningen enkele eeuwen later begonnen zouden zijn. Op de duur bereikte men hiermede de laag gelegen terreinen, die de Gooiers gebruikten. Bij de grensgeschillen, die daaruit zijn voortgevloeid, hebben de Gooiers per saldo steeds het loodje gelegd.

Klein als Hilversum destijds nog geweest moet zijn, is het - voor die tijd - toch stellig wel al van belang geweest zijn. Want kort na 1300 werd het de standplaats van een schout. Enklaar dacht daar anders over, maar hij heeft iets over het hoofd gezien. 9)

Enige tijd later heeft hier bovendien een stenen toren gestaan, dat wil zeggen de versterkte woning van een aanzienlijk man. 10)

Het ligt voor de hand, dat deze indertijd door die schout gebouwd zal zijn.

Het zuiver agrarische tijdvak eindigt ergens in de veertiende eeuw. Toen begon

het tijdvak van het spinnersdorp,

dat ca. drie eeuwen zou duren. Dat kwam zo:

De Hollandse graven voerden in het Gooi een voor die tijd moderne bestuursvorm in. Naarden werd daarvan het centrum en kreeg stadsrechten. Ter versterking van zijn economische basis werd daar een industrie gevestigd; de weverij van wollen lakens. Evenals de beter bekende Leidse zusterindustrie werkte deze mettertijd voor een groot deel voor export; tot achter in de Oostzee toe. 11) In het West-Europa van die tijd is dat iets heel byzonders geweest. Al spoedig tot bloei gekomen kwam deze industrie ter plaatse handen te kort. Toen werden eenvoudige werkzaamheden als het spinnen van de ruwe wol uitbesteed in de naburige dorpen, waar dit loonwerk uiteraard welkome bijverdiensten opleverde. Te Hilversum, waar de bedrijven het kleinst waren, heeft men zich zeer in het byzonder op dit werk toegelegd, zodat het mettertijd - samen met het turfgraven, dat voornamelijk ook voor Naarden gebeurde - het hoofdmiddel van bestaan vormde. 12)

1444. Verklaring van Johan van
Nijenrode uit 1444 inzake
de korenmolens te Hilversum.
Copia

Ye Johan van Nijenrode: Doe Cont allen Iuden dat ye gelijst hebbe in Louw van
mij en van mijn erfname: Die Gemeen buizen tot Nijenrode dat ye
mijn maile daer stonde sel houden tot Nijenrode tot behoef der gemeen
buizen vons op alre gemael en loin te ghewin als dat gebaert ten waer
zake dat ye Jan van Nijenrode vons of mijn erfname die maile vonsche
of mijn erfname om wijde of verharde, so joudi ye Jan van Nijenrode
vons of mijn erfname quijt wesen vander losse vons mer mit verharde
dat ye Jan van Nijenrode vons of mijn erfname die maile vons niet
verroepen en sellen wach te buisen, alle dinc sonder anghelyt in sennel
waerheit so hebbe ye Jan van Nijenrode vons mijn zake an dese buif
ghewonnen Ghewonnen int jaer ons heren duysent vierhondert vier en vierdich
open zewenden dach in April

Dese tegenwoordig Copie is mit haer papeel
ofte Ougmael geauthenticeert. en comt
daer mede overien van werde tot
wande bij mij: V. Gulla raum als
Burgum pastos op Nijenrode:

fig.2 Verklaring van Johan van
Nijenrode uit 1444 inzake
de korenmolens te Hilversum.
(vidimus uit ca. 1531)

G. B.
p. v. s. t.

Door dit alles werd het uiterlijk van het dorp niet veranderd en ook het maatschappelijk leven nauwelijks, behalve dat dit de gevolgen ondervond van de - soms sterk wisselende - bedrijfsdrukte van de Naardense industrie.

Deze bleef gedurende de gehele vijftiende eeuw over het algemeen hoog. Daardoor kon Hilversum in die tijd groter en rijker worden en vooral zelfstandig. Reeds vrij vroeg in deze eeuw kreeg het een eigen parochiekerk; wat later ook een eigen burgerlijk bestuur. Bovendien stond hier nog vóór het midden van de eeuw een korenmolen 13), wat een zekere zelfstandigheid op economisch gebied meebracht.

In de zestiende eeuw kon deze bloei niet voortduren. Al spoedig begon de Naardense industrie voortdurend - en hard - achteruit te gaan. De Hilversummers zullen deze tegenslag in zekere mate hebben kunnen opvangen door uitbreiding van het agrarisch bedrijf. In de "rijke" tijd heeft namelijk een vrij groot aantal van hen kans gezien land in de naburige laagveengebieden te verwerven 14), wat hen in staat stelde (meer) grootvee te houden. Alleen onder Kortenhoef bezaten wat later 53 Hilversummers land. 15)

Merkwaardiger nog is, dat er aanwijzingen zijn, dat hier tussen 1550 en 1560 geprobeerd is zelf de laken weverij ter hand te nemen. Op toegenomen contact met de buitenwereld wijst reeds de stijging van het aantal personen met z.g. toenamen. 16), maar onder die nieuwe namen zijn er, die op het weversbedrijf betrekking hebben. Het uitbreken van de tachtigjarige oorlog heeft blijkbaar deze pogingen doen mislukken, als gevolg van de onmogelijkheid van het onderhouden van geregelde relaties met verder gelegen plaatsen en streken. Daarna moet Hilversum een lange, moeilijke tijd doorgemaakt hebben. Weliswaar kon de Naardense industrie zich ná de uitmoording van 1572 mettertijd wel weer enigszins herstellen, maar het peil van de vijftiende eeuw is daar nooit meer bereikt.

Merkbare verbetering van de toestand kwam voor Hilversum eerst met het aanbreken van

het tijdvak van het industriedorp.

Dit begon omstreeks 1650 en heeft - kan men wel zeggen - geduurd tot hier in 1874 met de spoorwegaansluiting de moderne tijd aanbrak. Op de periode tot ca. 1800 ga ik straks nader in; in zover volsta ik hier met een korte karakteristiek. Het uiterlijk van het dorp veranderde tot omstreeks 100 jaar geleden maar weinig. Naast de boerderijen waren er wel andere huizen bij gekomen, maar de grotere, de fabrikieurshuizen, weken in vorm weinig van de boerderijen af en de arbeiderswoningen stonden veelal verscholen achter de grotere op de erven van vroegere boerdijen. En nog steeds trokken tweemaal daags de schaapskudden naar en van de heide; daarbij alle andere verkeer blokkerende. Reeds binnen een eeuw was de bevolking sterk toegenomen en tegelijk het maatschappelijk leven veel ingewikkelder geworden. De betrekkingen met de buitenwereld bleven niet langer tot het Gooi beperkt, maar strekten zich over het hele land uit; in de negentiende eeuw zelfs tot over de grenzen. Tegen het eind van de achttiende eeuw had Hilversum zich opgewerkt tot het economisch centrum van het Gooi en omgeving. Daarmede was een ontwikkeling op cultureel gebied gepaard gegaan.

In de Franse tijd ondervond de industrie een ernstige terugslag, waarvan de gevolgen tot ver in de negentiende eeuw voelbaar gebleven zijn. Op cultureel gebied heeft Hilversum zich toen echter verder ontwikkeld en van zich doen spreken.

Lang vóór Mauve Laren ontdekte werkten hier reeds kunstschilders, onder wie geboren Hilversummers als Jan van Ravenswaay en James de Rijk. 17) Het muziekleven kwam hier tot bloei, o.a. onder leiding van de oudste generaties van het kunstenaarsgeslacht Andriessen. 18)

Op wetenschappelijk gebied noem ik de prestatie van notaris Albertus Perk (o.a. zijn geschiedenis van de rechten van de erfgooiers) 19) en die van dokter Van Hengel (o.a. zijn geneeskundige plaatsbeschrijving van het Gooi) 20). Deze laatste twee

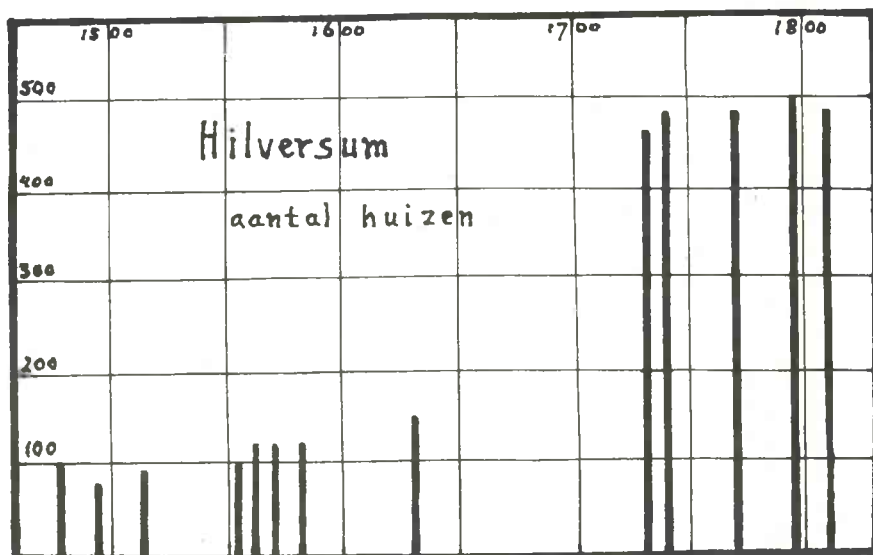

fig.3

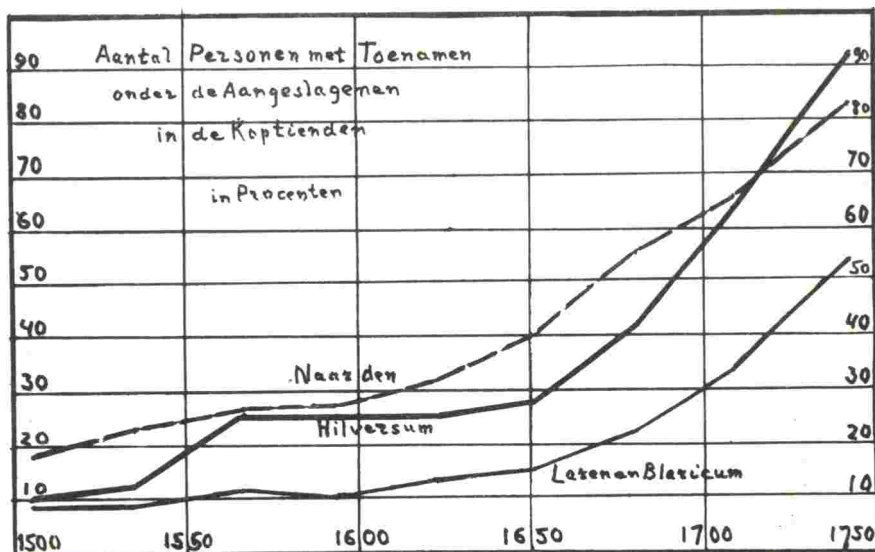

fig.4

waren ook krachtige figuren op maatschappelijk gebied.

Overigens ontving Hilversum nog vóór het midden van de eeuw een nieuwe impuls. Op initiatief van bewoners van buitenplaatsen te 's Graveland en Soestdijk is in de twintiger jaren een straatweg aangelegd tussen deze beide plaatsen, die dwars door Hilversum kwam te lopen. Dit bracht de bewoners van genoemde plaatsen (vooral die van 's Graveland) er toe voorzieningen in allerlei behoeften te zoeken. Dit werd wat later nog versterkt, toen personen uit hun kring er toe overgingen op de Trompenberg en omgeving grote villa's te laten zetten. 21) Het onlangs afgebroken Wisseloord was daarvan de laatste representant. Een en ander stelde nieuwe eisen aan de Hilversumse verzorgende beroepen (ambachten en winkelstand) en heeft krachtig bijgedragen tot de ontplooiing daarvan.

Tot zover het verhaal in vogelvlucht.

Het ontstaan van de organisatie van de erfgooiers.

De gangbare opvatting ter zake, gebaseerd op wat Enklaar een kleine 40 jaar geleden schreef 22), is dat één van de Hollandse graven de Gooiers daartoe het recht verleend heeft. Diens redenering, kort samengevat, luidt: In 1280 bij de overdracht van het Gooi door Elten aan Floris V is deze organisatie niet genoemd. Dat gebeurde voor het eerst - voorzover bekend - in een stuk van 1326. Tussen beide jaren zou dus dit recht van hogerhand verleend zijn.

Bij nadere beschouwing blijkt deze opvatting niet houdbaar. De inhoud van dat stuk van 1326 is er mijns inzien mede in tegenspraak. Hier volgt deze: Graaf Willem III berichtte aan "onzen goeden luden van Ghoyland ghemeenliken" "Ons komt te voren, dat ghi twee Raedslude van den ghemeenen lande ghenomen hebt ende met hem over een ghedraghen onder ju zelven, zoe wilc tijd zi den horne blasen, dat ghi te samene comen moet alle ghader, ende die daer niet en quame, verboirde ene boete, ende zo wat zi over een draghen, die ghene, die daer

comen, dat moet ghestade bliven.

Ende want wi zulke zameninghe nerghent in onzen lande doghen en willen, ende overal verboden hebben, zo ombieden wi ju, ende willen, dat ghi vorwaerdmeer ghiene zameninghe en maket, noch horne en blaest, ten zi bi onzen Baeliu, jof onsen Scoute, ende des en laet niet alzo lief, als ghi ons hebt." 23)

Ik meen hieruit te mogen lezen:

ten eerste, dat graaf Willem pas kort te voren voor het eerst van het bestaan van die organisatie vernomen heeft;

en ten tweede, dat deze zonder voorkennis van zijn ambtenaren bijeen kwam en besluiten nam. Beide feiten lijken mij moeilijk te rijmen met een organisatie, waartoe hij zelf, of één van zijn voorgangers, het recht verleend zou hebben.

Overigens blijkt hij die organisatie op zichzelf wel nuttig en acceptabel te vinden, mits ze wordt ingepast in zijn bestuurssysteem. Dat wil mijns inziens zeggen dat hij daarmede stilzwijgend het recht van de Gooiers om zich te organiseren heeft erkend. Zouden wij dit in de kerstweek van het komend jaar, als het 650 jaar geleden zal zijn, niet eens mogen herdenken?

De vraag naar het ontstaan van de organisatie is zo weer open gekomen. Enkele aanwijzingen voor de beantwoording er van zijn er echter wél. Aannemende dat Elten al vroeg de Gooiers aan hun lot overgelaten heeft, zoals ik al opmerkte. 24) ligt het voor de hand te veronderstellen, dat de omstandigheden, waaronder zij zich bevonden, hen genoodzaakt hebben samen zekere regels op te stellen voor hun onderling gedrag. Misschien hebben zij daarbij nog voort kunnen bouwen op enkele regels, die al door Elten waren ingesteld. Die omstandigheden zullen mijns inziens onder meer van tweeërlei aard geweest zijn.

Ten eerste was dat de groei van de bevolking. Daardoor moet de kans op geschillen tussen burens over het gemeenschappelijk gebruik van de wildernis steeds groter geworden zijn.

Ten tweede zal dat de bedreiging van hun ongestoord gebruik van die wildernis geweest zijn door de steeds

fig. 5

Portret van de fabriceur Cornelis Lourensz Vlaanderen (1751-1837) alias Dove Kees, op zeer hoge leeftijd.

verder in hun richting voortschrijdende ontginningen vanuit het laagveengebied. Welke bedreiging zich, zoals al opgemerkt, veel eerder heeft voorgedaan dan nog niet zo lang geleden kon vermoed worden.

De opkomst en bloei van Hilversum
als industriedorp (+ 1650-+ 1800)

Omstreeks 1650 is de Gooise vaart gereed gekomen tot waar nu de Stenenbrug ligt. De geregelde beurtvaartdienst op Amsterdam, die toen door een Hilversummer geopend is, stelde Amsterdamse kooplieden in staat hier - waar de levensstandaard laag was - lakens in loon te laten weven. Zo'n naburige plattelandsindustrie was een doorn in het oog van de Naardense wevers, wie het tóch al niet zo goed ging.

Op hun verzoek hebben de Staten van Holland verboden hier meer getouwen in bedrijf te brengen.²⁵⁾ Toen echter enkele jaren later bleek, dat daaraan niet de hand gehouden was, en de Naardense wevers aan hun stadsbestuur vroegen daar tegen op te treden, kregen zij nul op het rekest.²⁶⁾

Vermoedelijk vreesde dat bestuur Amsterdam ongunstig te stemmen, want ook Naarden werd toen voor Amsterdam in loon geweven. 27) In ieder geval was zo voor de Hilversumse weverij de baan vrij gekomen.

Daarvan is volop gebruik gemaakt. Het aantal wevers steeg weldra snel. Niet alleen doordat Hilversummers hun boerenbedrijf er voor lieten schieten. Maar daartoe vestigden zich hier ook personen van elders. De grafiek van het aantal huizen geeft nog een te zwak beeld van de groei van de bevolking van die tijd. 28)

fig.6

Door R.Jelgershuis getekend portret van Geertje Perk (1784-1822) uit ca. 1802.

Zij was een dochter van de veerschipper/dorpssecretaris/notaris Jan Jansz Perk IV en trouwde later met de fabrikant Lourens Cornelisz Vlaanderen.

Tegelijk veranderde de samenstelling van de bevolking. Niet alleen wevers waren er nu naast de boeren, maar bovendien ambachtslieden en winkeliers. In de eerste plaats om te voorzien in de behoeften van de wevers, waarvoor deze zélf geen tijd konden vinden, omdat zij dag in dag uit weven moesten om aan een enigszins redelijke verdienste te komen. Wat later ook voor nieuwe behoeften, die de gestegen welvaart meebracht. Bedenkt men bovendien, dat de van elders gekomen meestal hun eigen gebruiken en opvattingen hadden, dan zal het duidelijk zijn,

dat de kans op wrijvingen en botsingen tussen personen en groepen met verschillende belangen of opvattingen sterk was toegenomen. Vooral de veerschippers, uitteraard de pioniers van de nieuwe tijd, hebben dit ondervonden. Maar zij zullen niet de enige geweest zijn. Hilversum was een dorp in beroering geworden.

Op gestegen welvaart wijst onder meer het feit, dat hier al vóór 1700 een notaris werkzaam was.²⁹⁾ Op het daarmede gegroeide zelfbewustzijn wijst de steen met het wapen van Hilversum en het jaartal 1699, ingemetseld in de Stenenbrug. Die steen moest de vreemdelingen, die de plaats bezochten, er aan herinneren, dat zij dáár Hilversums gebied binnenkwamen.

De welvaart hielp de blik verruimen. En zo hebben omstreeks 1730 enkele loonwevers het initiatief genomen om voor eigen rekening te gaan werken. Dat moet geen gering waagstuk geweest zijn, want daarvoor moesten zij over veel meer kennis en middelen beschikken dan voor het loonweven. Maar het is hun gelukt en hun voorbeeld is door anderen gevolgd, zodat er hier mettertijd een stand van zelfstandige ondernemers - hier fabrikeurs genoemd - ontstond, als leidinggevende bovenlaag van de dorpsgemeenschap. Hilversum was van een weversdorp een fabrikeursdorp geworden. Hun blik verruimde zich ook op cultureel gebied. Een enkel voorbeeld dáárvan: Al in de eerste helft van de achttiende eeuw heeft een veerschipper zijn zoon, ter voltooiing van zijn opvoeding, naar Parijs gestuurd.³⁰⁾ Dit kán nog een uitschieter geweest zijn; maar in later tijd woonde hier een "Franse" meester. Die moet toch wel op een voldoende aantal leerlingen hebben kunnen rekenen.

De fabrikeurs maakten aanvankelijk voornamelijk stoffen van gemengde samenstelling: half linnen, half katoen. Monstertjes daarvan trof ik aan in een brief uit 1740.³¹⁾ De briefschrijver kon die stoffen leveren voor 12 stuivers de el. Deze en dergelijke stoffen hebben indertijd in het hele land

bekend gestaan als "Hilversums" zelfs nog tot v r in de negentiende eeuw.

Omstreeks 1750 zijn Hilversumse fabrikeurs op het idee gekomen om koehaar, een afvalproduct van de looirijen en dus goedkoop, als grondstof te gebruiken. Het lukte hen om deze stugge, moeilijk bewerkbare, vezel te spinnen en te verven. Dat was het begin van de fabricage van koeharen tapijten. Later werden daarnaast ook fijnere soorten gemaakt. Deze tak van het bedrijf is - zoals U weet - tot heden blijven bestaan.

Bij dit alles is Hilversum niet voor rampen gespaard gebleven. Eén van de grootste, de grote brand van 1766, is algemeen bekend, maar zeker niet de enige. Steeds echter is men er hier in geslaagd de gevolgen er van te boven te komen.

En zo was Hilversum in het laatst van de achttienste eeuw een welvarend dorp geworden met een op volle toeren draaiende industrie, die veel meer werkkrachten nodig had, dan ter plaatse beschikbaar waren. Met gevolg, dat in ruime omtrek voor hier wol en koehaar werden gesponnen. Tot in de steden Amersfoort en Naarden toe, waar de eigen industrie praktisch geheel te gronde gegaan was. 32)

Zien wij even anderhalve eeuw terug, dan blijkt dat Hilversum in die tijd kans gezien heeft zich op te werken van een arm heidedorp tot het economisch centrum van het Gooi en omgeving. Zijn naam was door sommige van zijn producten door het hele land bekend. En zijn ontwikkeling op cultureel gebied zou het in staat stellen in de volgende eeuw ook in dat opzicht op de voorgrond te treden.

Zo is het geweest. De gemeentelijke voorlichtingsdienst echter beperkt zich ter zake - na enkele onsamenhangende en dus weinig zeggende opmerkingen - tot de mededeling "Hilversum bleef tot het eind van de vorige eeuw (dat is tot 1900 !) een armoedig dorp." Commentaar overbodig.

Dit brengt mij meteen tot mijn volgend punt:

Hilversum vóór 100 jaar

De spoorwegaansluiting van 1874 is ongetwijfeld

een belangrijke oorzaak geweest van de daarop gevolgde snelle ontwikkeling van de plaats; maar mijns inziens niet de enige. Al vóór genoemd jaar zijn er tekenen, die wijzen op een opleving uit de malaise, waarin de moeilijkheden van de industrie het hele dorp gedompeld hadden. Zo kwam - na een arbeid van tientallen jaren - omstreeks deze tijd het doorgraven van de Gooise vaart tot aan de Havenstraat gereed, waardoor de haven veel dichterbij het dorp gebracht werd. Al in 1871 heeft een groep Amsterdammers aan deze vaart een grote stoomkatoenspinnerij en -weverij laten bouwen. In het jaar daarop begon Johan Gerardts hier - en niet in Naarden, de stad - zijn streekblad de Gocien Eemlander, uit te geven.

Bovendien zullen - naar het mij voorkomt - verschillende activiteiten van ná 1874 al lang te voren zijn voorbereid door de oorspronkelijke Hilversummers zonder noemenswaardige bijdragen van de "import". Ik denk hierbij ondermeer aan de eerste toepassing van stoomkracht in de weverijen (overigens op zichzelf rijkelijk laat !); op de vergroting van het raadhuis omstreeks 1880 en zelfs nog op de bouw (resp. vergroting) van drie kerken omstreeks 1890. Van een armoedig dorp gesproken !

Karakteristiek voor de sfeer van omstreeks 100 jaar geleden lijkt mij verder, dat twee zoons van een dorpssmid, die in die tijd hier opgroeiden en volwassen werden, daarbij zóveel hebben meegekregen, dat zij later in staat waren een bedrijf met wereldreputatie, de fabriek van de Spykerauto's, op te bouwen.

Ik geef toe, dit zijn maar een paar vluchtige indrukken. Nader onderzoek naar de toestand van vóór 100 jaar zou mijns inziens zeker de moeite waard kunnen zijn.

Tot besluit een paar woorden over de door mij gesignaleerde

miskennen van Hilversums historie.

Dat men hier rond de eeuwwisseling, toen de plaats een bijna Amerikaanse groei beleefde, voor

fig.7 Schilderij van de Hilversumse kunstenaar James de Rijk (1806-1822)
van de Kerkbrink in ca. 1870 met veemarkt.

die historie weinig of geen belangstelling had, is begrijpelijk. Ieder was vol van al het nieuwe dat telkens weer tot stand kwam. Men was hier, zoals Dr. de Vrankrijker het eens uitdrukte "groeiziek".

Daarbij kwam, dat de stedelingen, die zich hier in grote getale vestigden, ook geen belangstelling voor die geschiedenis konden opbrengen. Zij waren hier gekomen om de stad te ontvluchten en hier natuur en rust te vinden. En voelden zich bovendien v r boven de dorpingen verheven.

Nu volgt gewoonlijk op zo'n groeiroes, vroeg of laat, wel een reactie. Daarvan getuigen hier dan ook onder meer het Gedenkboek van 1924 en later het boekje van Cor Bruyn, dat de gemeente heeft laten uitreiken aan alle kinderen, die de lagere school verlieten.

Dit heeft echter niet kunnen verhinderen, dat ook nu hier de opvatting heerst, dat er geen geschiedenis van de eigen plaats zou zijn. Ik kan moeilijk aannemen, dat hierin de opvattingen uit het begin van deze eeuw nog voortleven. Eerder vermoed ik, dat deze opvatting opzettelijk gevoed wordt door zekere, niet z lf in het licht tredende, invloedrijke, personen of groepen, die van mening schijnen te zijn, dat het niet in hun belang is, dat de bevolking zich zijn eigen geschiedenis bewust is. Naar de overwegingen, die bedoelde personen of groepen tot die mening gebracht hebben, kan men slechts gissen. Zeker is echter, dat hun houding Hilversum een slechte naam bezorgt, wat per saldo toch ook niet in h n belang zal zijn. Een plaats zonder historie toch is - cultureel gezien - als een beeld op lemen voeten.

Wat daarvan zij, het lijkt alleszins de moeite waard Hilversum het besef van zijn eigen historie weer te helpen terug vinden. Maar ook voor de import de moeite waard om zich daarvoor in te zetten. Moge dat gebeuren gedachtig aan het woord van Willem de Zwijger:

"Men behoeft niet te hopen om iets te gaan onder nemen; noch te slagen om vol te houden."

P.W.de Lange, Hilversum.

- 1) De brochure "Hilversum, vroeger, nu, straks ?" juli 1975, bestemd om uitgereikt te worden aan wie zich in de gemeente vestigen.
- 2) Inlichting van de Heer F.Renou.
- 3) Rekening van Bernd van den Dorenwerde, baljuw van Amstelland (en Gooiland) 1305-1307. Uitgave H.J.Smit. (Werken Hist.Gen.1929, p.400-421.)
- 4) D.P.Blok, De vestigingsgeschiedenis van Holland en Utrecht in het licht van de plaatsnamen. (Bijdragen en Meded.der Naamkunde-commissie v/d Kon.Akad.v.Wet.XVII,1959.)
- 5) In het algemeen en speciaal over het hofstelsel: B.H.Slicher van Bath, De agrarische geschiedenis van West-Europa (500-1850) 1960. Verder o.a.: dezelfde, Een samenleving onder spanning, geschiedenis van het platteland van Overijssel (1957) en Studies betreffende de agrarische geschiedenis van de Veluwe in de middeleeuwen (A.A.G.Bijdragen 11 (1964), p.13-78); H.K.Roessingh, Het Veluwse inwonertal 1526-1947 (terzelfder plaatse p.79-150); H.van der Linden, De cope, bijdrage tot de rechtsgeschiedenis van de openlegging der Hollands-Utrechtse laagvlakte (1955); J.F.van Oosten Slingeland, De Sijsselt, een bijdrage tot de kennis van de Veluwse bosgeschiedenis (1958).
- 6) P.W.de Lange, Oude wegen in en om het Gooi. (Tussen Vecht en Eem I 61970), p.31-39 en 86-90)
- 7) Gaderboeken van de koptienden 1502-1835. (R.A. Haarlem, kopt.archief nos.9-272) De gemiddelde aanslag per eigenaar van bouwland was te Hilversum in 1504/5 2,4 spint; te Blaricum, Huizen en Laren echter resp. 3,8; 4,4 en 4,4 spint.
- 8) Van der Linden, zie noot 5
- 9) In de rekening van Bernd van den Dorenwerde (zie

noot 3) is in verband met Hilversum tweemaal sprake van een schout, nl. op p.400, regel 24 en op p.419, regel 35. In het eerste geval zou zowel een Gooise als een Hilversumse schout bedoeld kunnen zijn, in het tweede echter alleen een Hilversumse. Enklaar heeft zich bij zijn opvatting kennelijk laten leiden door het feit, dat er later in die eeuw alleen een Gooise schout is geweest. Maar dát was in de tijd, toen het Gooi zich weer onder Hollands bestuur bevond. De hier besproken gebeurtenissen vonden echter plaats in de tijd dat graaf Jan van Avennes het bestuur over Amstelland (en Gooiland) overgedragen had aan zijn broer bisschop Guy van Avennes. Beide bestuurssystemen behoeven niet identiek geweest te zijn.

- 10) Enklaar, Middeleeuwse rechtsbronnen van Stad en Lande van Gooiland (1932) p.437 en 438. Van Mieris, Charterboek van Holland en Zeeland III, p.427.
- 11) A.C.J.de Vrankrijker, De textielindustrie van Naarden (T.v.Gesch.51 (1936), p.152-164 en 264-283). Zie ook: N.W.Posthumus, De geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie, I De Middeleeuwen (1908); II De nieuwe tijd (16e tot 18e eeuw) De lakenindustrie en verwante industrieën (1939) en dezelfde, Bronnen tot de geschiedenis van de Leidsche textielindustrie, 6 dln. (1910-1922)
- 12) Informatie enz. 1514, uitgave R.Fruin. (1866)
- 13) R.A.Utrecht, arch.heerl.h.Vreeland en Nigtevecht, no.101-2. Verklaring van Johan van Nijenrode dd.7-4-1444. Authentieke copie uit 1531.
- 14) Zie de "penningkohieren" van 1543 en 1553 (A. R.A., arch.Staten van Holland vóór 1572, nos. 243 en 643. Verg.P.J.van Breemen, Het koptiende archief van het Gooi als bron van kennis van Gooise geslachten enz.p.20 en 30/31 (1954)

- 15) R.A.Utrecht, archkapitt.v.St.Marie, no.720
- 16) P.W.de Lange, De ontwikkeling van het gebruik van "toenamen" in het Gooi. Een greep uit een Gooise namenschat. (Meded.v/d Ver.voor Naamkunde te Leuven en de Cie voor Naamkunde te Amsterdam, 43 (1967), p.86-94) Onder toenamen zijn verstaan alle naamsbestanddelen behalve doopnamen en patroniemen.
- 17) Gedenkboek Hilversum 1424-1924, p.317 e.v.
- 18) Idem, p.307 e.v.
- 19) A.Perk, Verslag omtrent de oorsprong en den aard der gebruiksregten op de heiden en weiden van Gooiland. 1842
- 20) J.F.van Hengel, Geneeskundige plaatsbeschrijving van het Gooiland. 1875
- 21) Op de z.g. "kaart van Perk" van 1845 treft men Heuvelhoeve en Lindenheuvel aan.
- 22) Enklaar en De Vrankrijker, Geschiedenis van Gooiland, dl.I, p.38-40 (1939)
- 23) Van Mieris, Charterboek van Holland en Zeeland II, p.410/411.
- 24) Dit lijkt aannemelijk, enerzijds omdat omstreeks die tijd het hofstelsel vrijwel overal verlaten is. Anderzijds omdat er later geen spoor meer van die hof van Elten teruggevonden kon worden. Bovendien zal een organisatie, zoals in het stuk van 1326 beschreven, zeker geruime tijd nodig gehad hebben om tot ontwikkeling te komen. Dat deze organisatie in de akte van overdracht van 1280 niet genoemd wordt, is wel begrijpelijk. Floris V's aandacht zal wel geheel bepaald zijn tot punten van algemeen beleid. In zijn strijd met de bisschoppen van Utrecht verkreeg hij met het Gooi een bruggehofd over de Vecht, waarmee hij de Vecht voor het internationale scheepvaartverkeer kon afsluiten. Wat de Gooiers samen hadden afgesproken voor hun onderling verkeer, zal

- voor h m niet van belang geweest zijn.
- 25) Resolutie van 21-7-1659. Op grond van de order op de buitennering van 1531. Zie de publicatie ter zake van Br nner van 1918.
- 26) R.A.Haarlem, not.arch.Naarden no.1665, akten 17-3-1664 en 17-4-1664.
- 27) idem 25-4-1664.
- 28) O.a. A.R.A., arch.Financie van Holland no 502. De bevolking zal tussen 1632 en 1732 sneller gestegen zijn dan het aantal huizen, want in laatst genoemd jaar wijst het frequent voorkomen van dubbele en meervoudige bewoning (tot vijf-voudig toe) op uitgesproken woningnood.
- 29) Akten van Hilversumse notarissen, ouder dan 1719, zijn niet bewaard gebleven. Maar naar stukken van die aard van tussen 1690 en 1700 wordt in andere akten hier en daar verwezen.
- 30) K.Perk Vlaanderen, Geslachtsboek Vlaanderen/Perk/Doets (1891/1892) Handschrift in particulier bezit. Afschrift in bezit van schrijver dezes.
- 31) G.A.Amsterdam, fam.arch.Brants, onder no 890, brieven van Gerrit Hammik aan David Leeuw.
- 32) Van Ollefen en Bakker, De Nederl.Stad en Dorpschrijver,III (1795) waarin aan Hilversum naar verhouding veel aandacht besteed is door een kennelijk ter zake kundige medewerker. Boven-dien: Journaal der reize van den agent van nationale oeconomie der Bataafsche Republiek Johannes Goldberg (Ao 1800) (T.v.Staatshuish.k. en Statistiek door Sloet tot Oldhuis 19 (1860) p.126 en 127.) Op enkele details na nauwkeurig conform het origineel: A.R.A. coll. Goldberg no.27, fol.227^v e.v.

- o -

H I L V E R S U M (1864 - 1870)

Topografische aantekeningen aangaande Hilversum, ontleend aan een artikel van Lodewijk van Deyssel (Karel Johan Lodewijk Alberdingk Thijm), getiteld "Uit mijn gedenkschriften" opgenomen in Elsevier's Maandschrift, Jaargang XXXIV (januari-juni 1924).

- o -

Ik ben geboren 22 September 1864 te Hilversum, op het lieve kleine buiten aan den 's Gravelandschen weg, dat nu nog "Heuvelrust" heet, en dat mijn vader toebehoorde. (Later bewoond door de familiën Herc-kenrath en Pijnappel, de Amsterdamsche advocaat Mr. E.J.Pijnappel, die het van mijn vader kocht.) Wijlen de bekende heer Huysinga sloopte het huis en zette er een ander voor in de plaats. De tuinhut bestaat echter nog steeds. Te Amsterdam woonden wij toen 's winters nog op de Heerengracht bij de Hartenstraat.

Ons Heuvelrust was gelegen aan den 's Gravelandschen weg, nu nog één der mooiste wegen van Nederland. Tusschen een brink, waaraan, vóór en omstreeks 1870, de Hartsens woonden en het achtereinde van het buiten der Rebels, was het mooiste gedeelte van den weg.

De weg was een soort van zich lichtelijk naar het midden oprondende bedding van teer-blauwen grintsteen, fijn zilvergrauw zand, groote lichte schaduw en fijne zonlichtplekken, die door en van de enorme iepen aan weerszijde van den weg gekomen waren, en daglicht, die zachtjes opglooiden in de richting van 's Graveland. Naast den middenweg waren de zeer breede padwegen, en, vlakbij de boomen, tusschen de grasbanen, aan den kant van Heuvelrust, het smalle eigenlijke voetpad, iets zoo heerlijks, dat ik er niet een bijvoeglijk naamwoord voor weet. De takken der boomen bereikten elkaar op een zeer smalle ruimte na, boven den weg.

Wij hadden twee inrijhekken. De wegboomen, die voor de palen dier hekken stonden, waren met een zeer breeden witten gordel beschilderd, om des avonds aan de koetsiers de hekken te wijzen.

Als wij in het voorjaar buiten kwamen in een enorme Amsterdamsche "barouchet" - de spoorweg naar Hilversum kwam eerst gereed in 1874 (het station draagt de dagteekening van 1874) - reden wij over het knerpende kiezelplaveisel van de inrijlaan door één dier hekken, langs een purperen beuk, langs seringen, gouden-regen, jasmijnen, langs en onder de kastanjes. Achter het huis, waar wij stilstielden, was de kastanje-laan. Met een tredenstoep ging het opwaarts naar de voordeur.

Mijn groote vrienden te Hilversum waren de jongetjes Gompertz, drie zoontjes van een weduwe, mevrouw Gompertz geboren Greeve, later hertrouwd met Mr. Meckman. Aan den voorkant ging langs "Heuvelrust" dus de 's Gravelandschen weg, terwijl aan den achterkant de Hooge Naarderweg was. Geenzijds den smalle Hoogen Naarderweg was daar, vlak bij ons, het buiten van mevrouw Gompertz, op den hoek van het Melkpad.

De jongens van Gompertz, Henri, Eugène en Felix, hadden een bokkenstal met een paar fraaie bokken, een paar fraaie bokkenwagens en een jongen knecht met een zwarte knechtenpet met roode biezen en het wit en rood gestreepte linnen ochtendjasje. Een tijd lang kregen wij met ons vieren les van de dochter van den dorpsschoolmeester in een kamer van 's meesters woonhuis. Op de tafel, waaromheen wij zaten, stond bij die lessen een schoteltje met doorzichtige licht-bruine balletjes, om ons zoet te houden. Met den grooten bokkenwagen, in den vorm van een zoogenaamd Heeren- of olie-wagentje, gingen wij daarheen en terug, met den knecht te voet er naast.

De Gompertzen waren gelieerd met de Woltman Elperzen, die soms eenige zomermaanden in een hotel tegenover de R.K.Kerk verbleven en daar een ezelswagen met twee ezels hielden, waarmede ik ook wel eens een toertje deed. Maar de heerlijkste toeren maakte ik met mijn broer Frank in gehuurde hittenwagen van Coppens op de Groest.

Die heerlijke Hilversumsche bodem. Ik had toen nog

geen verstand van eten en drinken. Ik herinner mij alleen de aardbeien. Misschien ook de kersen, klapbessen, pruimen en peren. Maar toen ik vijftig jaar later de zomermaanden in Laren was, toen proefde ik iets gemeenschappelijks aan al het eten en drinken dat uit de streek zelf was, aan het brood, het vleesch, de melk, de vruchten, het verrukkelijke, zeer speciale, dat de bodem er aan had gegeven en ik herkende het eenige Gooische van spijs en drank. Die heerlijke Hilversumsche bodem. het heuvelachtige, de hei, Trompenberg, Boombergen. O, het was toen buitendien zoo anders dan nu. In fabelachtige verschieten "Hoornboeg" en het "Hooft van 't Kruys". Stil was de 's Gravelandsche weg. Geen automobielen. Geen fietsen. Des ochtends de Amsterdamsche diligence heen en des avonds die zelfde terug, een groote gele kast, heroiek knusse ouderwetsche postwagen. Boven-op zoo n echte grauw-zwarte lijst en grauw-zwart dof zeil voor over de kisten en pakken. Hij had twee bokken, achter elkaar, een binnen- en een buitenbok. Mijn vader, die alleen van Zaterdagavond tot Maandagochtend over kwam, reisde op den binnenbok, omdat hij den tabaksrook van binnen in het rijtuig niet kon verdragen.

Verder hadt je de Gooische boerenwagens - met het, naar beneden zich versmallende en naar beneden binnenwaarts schuin staande door een als een koningskroon-bovenrand met uitschulpinkjes en bolletjes gemaakten bovenrand gekroonde, losse achterschot - met het haakvormig uitsteeksel van voren, waarnaast de klomp van den voerman tegen het achterwerk van het paard, met touwkleurige touwen leidsels, zachtjes duwde, om te maken dat de wagen niet tegen het paard aankwam. Een geheel ander model dan de Brabantsche boerenwagens.

Dan hadt je de hondenwagens. Dan hadt je het rijtuigje van den goeden doctor van Hengel, die voor uit zijn winter en zomer open half-tent-wagentje ulevellen in gouden papiertjes naar de dorpsjeugd strooide.

Stukjes goud, die zich ontwikkelden tot iets héél lekkers, een compleet zaligheidje voor een kind.

Verder een heel enkel rijtuig, soms een "Jan - Plezier".

Links naast ons was een kleine societeit, waarvan de kastelein ook een spuitwater-maakmachine had. Rechts woonde mevrouw Alewijn, op "Bagatelle", wier paard men des nachts soms hoorde stampvoeten in de stal. Recht tegenover ons was een meisjes - kostschool van de dames Kamerling, schuin tegenover ons woonde mevrouw Grim. Overigens hadt je aan den 's Gravelandschen weg nog huizen van Perk, Ravenswaay, de heerenhuis-villa van Louwerse en het buiten van mevrouw Sundorff-van der Linden. Dan Rebel.

Verderop naar 's Graveland toe "Wisseloord", groote gelegenheid in Nederlandsch-Indischen stijl, van Mevrouw Lippmann-Moorman (weduwe Hendrichs, hertrouwd met den bekenden Israëlitischen, Katholiek geworden, advocaat Lippmann). Achter ons, aan den Hoogen Naarderweg, woonden nog de familie De Kok of de Cocq (achter Alewijn, op den anderen hoek van het Melkpad, tegenover de Gompertzen) en mijnheer Temminck.

Aan den Utrechtschen kant van Hilversum woonde nog mevrouw Povel.

En dat was dan ook alles. Hoornboeg aan den Utrechtsen, en Heidepark aan den Soestdijker straatweg waren zeer ver weg. Er waren in 't geheel acht á tien menschen die rijtuigen hadden. Aan den Loosdrechtschen weg was nog iets van Hacke van Mijnden, wiens groote goed in Loosdrecht lag. Men hoorde toen reeds daar in de buurt den naam van den later met eene juffrouw Hacke gehuwden Mr. G.v.Tienhoven. In één onzer tuinwijken was een Flora-beeld, waarachter een bergje, dat verborgen was door hooge seringen en gouden-regens naast, achter en boven het Flora-beeld.

Wij hadden twee aardbeien-boeren met ontzettend Gooisch-frissche wangetjes. Broeders waren het, lieden van middelbaren leeftijd en al wat gij maar wilt. Maar met hun ruig-frissche kopjes, met het sterke rood der gezichten, met hun haar van krul-

lende klapbesveldraden, geleken zij wandelende heesters. Zij droegen een juk op hun schouders. Een juk! Hoe dikwijls hoorde men daar toen dat woord. Later bijna nooit meer. Van dat juk daalden aan de buitenzijde hunner armen dikke touwen of dunne kettingen af, waaraan groote, uit dikke bruine biezen gevlochten, maanden aan biezen hangfels hingen. In die manden stonden talrijke aardige hooge kokerachtige mandjes, waarvan de inhoud bedekt was met frissche donkergroene boombladen. Onder die bladen kwamen de roode aardbeien te voorschijn.

In '68 à '70 probeerde mijn broer Frank een vélôcîpède, dat wel één der eerste bestaan hebbende fietsen geweest moet zijn. Het was een tilbury, gevormd door een leeren kussen ter grootte eener stoelzitting, met een mandenwerk-balustradetje er om heen, op twee groote houten wielenen een klein blauw houten voorwiel. Nu, hij ging zelfs tegen het bergje achter "Flora" op.

Het is gek, dat ik mij zoo slecht herinneren kan, waar ik op "Heuvelrust" eigenlijk den heelen dag zat. Tusschen de enorme boomen van den 's Gravelandschen weg en den voorgevel van Heuvelrust, met zijn vijf raamdeuren, en de, over-dag met hun wit geschilderden kant buitenwaarts gekeerde, jaloeziën, als smalle dubbele-deuren, tot aan den grond, was de tuin vóór het huis, met het kiezelpad langs den gevel, en het grasveld tusschen de inrijhekken met zijn perken rozen, geraniums en fuchsia's. Daar was de ruimte vol licht. Ik zie nu een geweldig licht, dat tusschen de spiegellende ruiten en het tuinkek daar neergeploft stond. Ik kwam daar echter zelden. De tuinman en zijn zoon hadden des Zaterdaghs het daar te mooi gemaakt dan dat het een speelplaats voor kleine kinderen geweest zou zijn.

Aan het straatje langs den achtergevel was, naast de groote slaapkamer, een bergplaats aangebouwd, waar ook het speelgoed stond. Daarnaast een houten schuur met turf, waar ook mijn schaap verbleef. Waar ik veel speelde kan ik u nu nog niet zeggen. Met mijn schaap stond ik intusschen op het van het straatje afglooyend grasveld, tusschen het straatje en de

Kastanjelaan, achter het huis.

Ik ben ook nog een tijdje te Hilversum op een door zusters gehouden volksbewaarschool geweest, waar ik, waarschijnlijk als het eenige opgezeten - of "villabewoners-kind", aan een apart tafeltje, vóór de banken, zat. Eens mocht ik voor de klas staan om zwijgend het toezicht te houden, terwijl de onderwijzende zuster even afwezig was. In hetzelfde gebouwencomplex, als waartoe de school behoorde, was een oude-vrouwenhuis.

De boter, althans iets van den zuivel, dien wij gebruikten, werd geleverd door vrouw Iespers, een boerin, die haar hoeve had in het Bosch van Corver Hooft, genaamd het Corver Bosch. Soms ging ik met Mietje van der Vliet (het kindermisje) daar een bestelling doen of een rekening betalen.

Het was ongeveer halverwege 's Graveland. Men ging door niets dan akkers, heide en bosch. Enorm was die laan, waaraan de hoeve lag. Nergens om Hilversum was elders zoo een laan. Koel, somber en plechtig en van ontzachlijke hoogte was die laan voor een heel klein kind. Zoo iets als tusschenbeide het leven aan het menschengemoed toeschijnt te zijn.

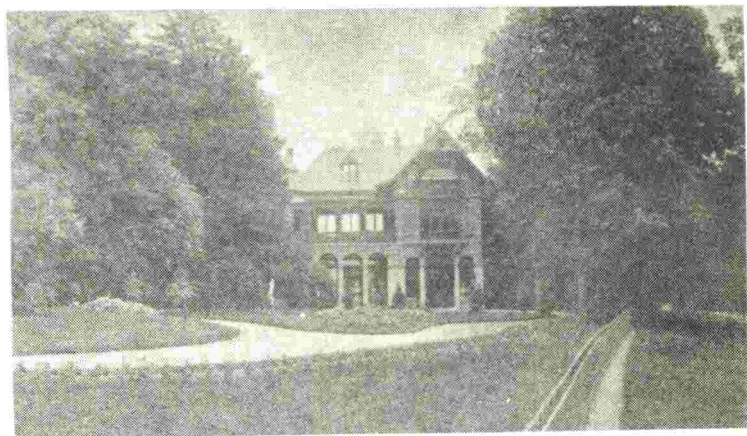
Vrouw Iespers was aller-vriendelijkst, nog erger dan de zuster van onze schoonmaakster, die een kleinen kruidenierswinkel in het dorp had, voor het kind, dat met de meid mee kwam. Je werd behandeld als een prinsje. Zij boog zich geheel vooróvër, zóo dat haar hoofd, schuin toegewend, tot vlak bij het hoofd van het staande kind kwam, met de aan slagers denken doende frischheid en roodheid harer bloote armen en van haar gezicht met al de lappen en vlagachtige dingen harer kleurige kleeding. Zoo stelde zij een plaatsje aan tafel in de pronkkamer bij het venstertje voor, waar men melk en balletjes kreeg. Ontzachtlijk en vreeselijk was die laan. Modder en loenschend vocht in voren en wagensporen was de grond. Zwartheden zag men in het sombere boomgroen en hier en daar, stijf licht groen, hoog aan de boomen, onbeweeglijke vlammenwrongen-vormen.

Een zelfden angst als de laan van vrouw Iespers

boezemde mij soms in het sparrenbosje, dat wij in den tuin hadden, tusschen het bergje met het Florabeeld ervoor en een grasveld met bloemperken aan den 's-Gravelandschen weg. Schaduwplekken, geheele schaduwwlakten, op den overigens door de zon beschenen grond, onder de open met licht gevulde luchtruimte, boezemen niet angst in, maar wel de donkere lucht-ruimte in bosch, waarboven het nog donkerder gebladerde. In dat sparrenboschje hing toch ook de schommel.

Het huis "Heuvelrust" te Hilversum had een rieten dak.

Daaronder de witte, tenminste lichtkleurige, muren, met de raamdeuren en de aan de overdag buitenwaarts gekeerde binnenzijde lichtkleurige jaloeziën, met

Heuvelhoeve - aan den 's Gravelandschenweg

hun schuine latjes van boven tot beneden, tot aan den grond. Dit huis had iets poëtisch. Dat is nog iets anders dan een huis, dat architecturale schoonheid heeft.

Heerlijk heet kon het zijn op Heuvelrust ! Jongen, als het zonnelicht neerbrandde op den kiezel aan den voorkant van de "hut". De hut staat er nu nog. Het huisdak was van donkerkleurig riet bij het zwarte af. Deze hut was van drie muurtjes en een dakje van donker geel stroo en stond aan den vierden

kant geheel open, naar het Zuiden.

In een later jaar was ik intusschen stout te Hilversum. Eens ben ik met het jongetje van den sociëteit-bewaarder naast ons op de hevigste avonturen uit gegaan. Het begon met het ontvreemden van een stuk zeep uit den winkel van onze Hilversumschen manufacturier Meddens. Het was hoofdzakelijk de quaestie of men al dan niet "durfde", maar iets wrang leelijks gevoel ik nu nog in het mouvement, het leelijke en dus ook lijdende zooals het flitst in het helle oogenbleek van den boef. Ofschoon men thuis niet wist, dat wij "weg" waren, togen wij vervolgens het geheele dorp door, de Langestraat door en huurden tegenover de R.K.Kerk, in het logemant "De Zwarte Arend", een bokkewagen. Uren lang zijn wij weggebleven. Toen wij terug kwamen, was het over zevenen en na den eten.

Een enkelen keer in den zomer kregen de Gompertzen een visite van hun neef Canne of Kanne, naar wien de bekende Kannesheuvel, aan den Bussummer weg, schuin tegenover den Trompenberg, later, meen ik, eigendom der Rebels, heet.

Kannesheuvel was een der wandeldoelen mijner moeder. Eerst tot aan den molen bij van den Brul, waar het stoeltje in het berkenlaantje, langs den weg, tusschen het buiten der Rebels en dat van mevrouw Sundorff-van der Linden, het eerst werd uitgezet. Eén der mooiste laantjes van Hilversum was dat berkenlaantje, dat ook nu nog bestaat. Maar nu, vooral des Zondags, als de geheele weg bedekt is met een permanente herrie van automobielen en rijwielverkeer, in een niet wijkende stofmist, die tot aan de kruinen der boomen rijst, let niemand er op.

Dat berkenlaantje is ongeveer anderhalve meter breed van boom tot boom, en de boomen staan op nagenoeg den zelfden afstand van elkaar in hun rij, mosbanen verbinden de boomen van elke rij samen. En tusschen die mosbanen, in het midden van het laantje, is het pad, het voetpaadje. Het is de combinatie van zuiver onbegroeid maar onregelmatig voortgevormd voetpapad mét een laantje van zilverige en oud goed-

aardig witte berken met hun groene gebladerten, ieder jaar weer jong, die dit laantje mooi maakt. Mooi is die licht-groene mosachtige stof, die aan de berkenstammen groeit, mooi bij het stellige en blijde groen van de jonge bladeren. Het is mat zilver nestachtig kruisel.

Bij de tol was "Quatre Bras", het groote buiten van den romanschrijver en bankier H.J.Schimmel.

En dan Wisseloord met zijn equipage waarop, boven de draf der naakte paarden in hun kastanje-bruin satijn-lederen huiden, de bleek-beige laarzenkappen en kniebroeken, de blauwe bokjassen en de kokarde-hoeden met hun geelen band van het koetsier- en palfrenierpaar. En binnen, in den open bak van donker beige, boven de zwarte spiegels der schot-paneelen, in een nest van paarse en zwarte veeren en kant en glanzende zonnescermdakjes, zacht en rustig de oude vrouwen, de dames van "Wisseloord". Aardig was in dien tijd de Trompenberg, de hoogste plaats van den Hilversumsche streek. Een rond plat heuvelvlaktetje, iets grooter dan een groote ronde Amerikaansche tafel. Als je daar was, stond je boven op een ver en vreemd bereikt doel. Aan de voeten, voor ons uit, in de richting van Loosdrecht, was het, bijna tot aan de tol, een lange heidehelling, en aan de kim zag men het vloeyend zilver van de Loosdrechtsche plassen. De tegenovergestelde helling glooide af naar de Bussumsche heide, waar de boomengroep om de kuil met steenen, ongeveer de grootte van de Amersfoortsche kei, die wel van "Hunnenbedden" afkomstig waren. Op "Boombergen", het hooge bosch- en akkerlandschap achter den 's Gravelandschen weg, tegenover ons, waren ook nog een paar zulke steenen. Nu is de Trompenberg sinds lang volgebouwd en aanzien voor ons alles "vragen" zijn, is het de vraag wat aardiger is, Trompenberg van 1864-70 of Trompenberg van 1890-1920. Ik bedoel "in 't algemeen". Van het geheele Trompenberg van tegenwoordig, het villa-boschpark, is juist de heuveltop het minst fraaie gedeelte. Er staat daar een paviljoentje met plat dak, dat in alle opzichten het oog ónaangenaam

aandoet. Wanneer er zoo iets als Trompenberg te bebouwen komt, moet aan één architect of aan een aantal architecten onder één leiding of met één controle, de opdracht gegeven worden, en het streven moet dan zijn het oude Trompenberg zoo veel mogelijk te doen voortleven. Op den heuveltop moet een gebouwtje zijn, dat het heuvel- en top-karakter doet voortbestaan, een koepel in den stijl van ons toenmalig "Heuvelrust" met een hoog zeer spits uit-eindend dak van het hooiberg-daken riet, en veel kiezel beneden.

Maar ik bedoel dan "in 't algemeen". Wat is aardiger, een eenzaamheid of een villapark ? Ach, neen, vraag het mij niet ! Wat is toch een mensch ! Moet dan elke geest de bepaalde van de omstandigheden zijn en moet men dan eenen tijd zus denken en den anderen zoo ?

Ik wil niet kiezen. Ik wil van de menschen blijven houden. Ik wil mij tenminste zoo lang als het mogelijk zal blijken blijven herinneren, dat ik wéét wat de beste meening is. Een villapark is mooyer dan een eenzaamheid.

Verder op den Kannesheuvel, door de bosschen naast den 's Gravelandschen weg, achter "Quatre Bras" van Schimmel en "Wisseloord" van Lippmann om, kwam je op het 's Gravelandsche buiten van Van Oudermeulen. Daar waren wij wel heen gewandeld met de jongetjes Gompertz.

De Gompertzen hadden ook nog neven, veel grooter, uit de Haarlemmer Houttuinen in Amsterdam, waarbij één, Joseph Gompertz, die naar mij keek alsof hij mij zág. Dit gebeurde om dat ik niet zijn vriend was zooals ik was van de Hilversumsche Gompertzjes.

Van de aarde-paden in den Hilversumschen tuin was er niet één recht. Alleen het gedeelte van de oprijlaan achter het huis, maar dat was geen pad.

Grijs, zwart- of donkergrijs, waren die paden, soms met bleek -gelen zonnenschijn erover, en soms met heel lichtelijk iets bleek-blauids er over, zeker als er erge blauwe lucht boven was.

De grasvelden waren niet met waterleidingkranen erin, zoo als men later zoo veel zag, en ook niet

zóó kort gehouden als dikke groene tapijten.

Het gras werd matig kort gehouden.

Soms kwam er een grasmaayer, - niet de tuinman -, die een zeer vreemde verschijning maakte voor een kind. Het was heel iemand anders dan de stemmige tuinman Breyer en zijn zoon, beide in donkere broeken en vesten, blauwe slappe hemdsmouwen en blauwe slappe hemsborststukken zonder dassen, met zwarte petten en klompen. De grasmaayer was een zonderlinge bonte vreemdeling, in zijn oogen had hij iets, vooral in de groote dooraderde plekken blauwig wit onder de appels boven de bloederige onder-oogleden; en in de oude lappen met bleeke roode, geele en blauwe kleuren, die zijn das waren, en aan zijn ledenen zichtbaar werden, alsof er het ongetemde en tot roekloosheden zonder grenzen in staat zijnde raskarakter van een woonwagen-bewoner of van een landman uit verre streken uit een sprookje gecondenseerd in hem was. Hij werkte met een zeis, dat een gevaarlijk werktuig is.

Soms kwam er een kunstenaar de oprijlaan achter het huis ingedrenteld. Het was Jan Paspers, de harmonica-speler. Heelemaal niet woest, maar eerder iets meisjesachtigs in zijn mannenkleeren: groote zwarte oogen, zijn haar in zwarte krulletjes tot halverwege de ooren langs zijn bleek gezicht.

Hij had gestudeerd, of zich onder een Hilversumschen musicus geöfend op kosten van vader, die, zoals ik later hoorde, een idealist was.

- o -

Bovenstaande aantekeningen, geëxerpeerd uit de denkschriften van Lodewijk van Deyssel, zijn, naar ik meen, belangrijk genoeg om na meer dan 50 jaar weer eens te worden opgehaald. Niet alleen geven zij een uitstekend beeld van de 's Gravelandsewag en omgeving in het midden van de vorige eeuw, maar ook van de daar toen aanwezige buitenplaatsen en hun bewoners.

Karel Johan Lodewijk Alberdingk Thijm was de zoon van de prozeschrijver en dichter J.A. Alberdingk Thijm. Hij werd geboren te Hilversum op Heuvelrust en dus

niet in Amsterdam, zoals al zijn biografiën vermelden.

Zijn pseudoniem ontleende hij aan het gehucht Deyssel bij Paderborn waar de familie oorspronkelijk vandaan kwam.

Hij woonde respectievelijk te Houffalize (1887-1889) Bergen op Zoom (1889-1893), vanaf 1893 in Baarn en tenslotte in Haarlem waar hij op 26 januari 1952 overleed, 88 jaar oud.

R.W.C.van Boetzelaer - Laren N.H.

Eerste luitnantsjaren van H.J.KRULS

Onlangs publiceerde generaal H.J.Kruls (onder meer bekend als commandant van het Militair Gezag en chef van de generale staf) onder de titel "Generaal in Nederland" Memoires H.J.Kruls (Bussum.1975)

Hij begon zijn militaire loopbaan in 1922 in Naarden. Hieronder laten wij de passage uit het boek, die hier over handelt volgen:

Na het officiersexamen dat op een nimmer eindigende middeleeuwse marteling geleek, volgden in augustus 1922 benceming, beëdiging en indeling.

De beëdiging vond plaats in de oude Hojel-kazerne te Utrecht door de commandant van het 1ste regiment vestingartillerie, waarbij ik was benoemd. Enkele dagen later, op 1 september 1922, werd het regiment met de drie andere regimenten vestingartillerie opgeheven en vervangen door een enkel regiment vestingartillerie met detachementen in Utrecht, Naarden en Gorinchem.

In de eerste week van september kwamen mijn jaargenoten Couzy (de latere luitenant-generaal en lid Tweede Kamer), Beelarts van Emmichoven (bijgenaamd Coentje, thans een succesvol architect in Sydney) bij het Naardense detachement in dienst, ieder bij een van de drie schoolcompagnieën waaruit het detachement bestond. Mijn compagnie was de 1ste, kapitein Bentz van den Berg, oud kustartillerist, werd mijn eerste commandant. De 1ste schoolcompagnie, gelegerd in de "bomvrije" Promerskazerne had het compagniesbureau in een hou-

ten keetje op het buitenterrein. De compagnie leidde op voor de oude vestingkanonnen, de 3de, waarbij Coentje werd ingedeeld, was de moderne, had Vickers houwitser van 15 lang 15.

De compagnieën hadden met elkaar gemeen dat zij voorlopig geen dienstplichtigen kregen. De jonge officieren kregen eerst een cursus van drie weken om kennis te maken met de vestingartillerie en toen wij daarna naar de compagnieën gingen en er nog geen recruten waren, wees mijn compagniescommandant een paar onderofficieren en een korporaal aan om die kennismaking verder aan te vullen.

De Naardense vestingartillerie, zonder recruten en met oeroude kanonnen bleek toch mijn baby niet te zijn. Deprimerend was vooral dat zojuist een regeling was ingevoerd waarbij alle beroepsofficieren in drie klassen - A, B en C - werden ingedeeld. C vloede af, op B werd voorwaardelijk prijs gesteld en A bleef. Grote gunst voor de promotie 1922, die viel er buiten en riskeerde nog geen onmiddellijke afvloeiing.

Een andere verrassing kwam enkele maanden na benoeming in de vorm van een traktementsverlaging, een gebeurtenis die men zich tegenwoordig nauwelijks meer kan voorstellen.

Het verblijf in de historische vesting Naarden, tussen de oude wallen, de bomvrije kazerne Promers en de Weeshuis-kazerne, met de schietoefeningen van het fort Ronduit en de schijven getrokken door de Muidense torpedistensleepboot van sergeant-majoor-schipper Schraal met zijn bakkie koffie en zijn scharretjes duurde maar enkele maanden.

Ik woonde in die tijd met Coentje op kamers in Bussum en fietste dagelijks twee maal heen en weer naar de vesting. Het was moeilijk om een grote mate van enthousiasme op te brengen, nog moeilijker om niet te gaan twijfelen aan de juistheid van de beroepskeuze.

Eens in de week ging ik in de Hollandsche Manege in Amsterdam 's avonds carroussel rijden als introducté van de Officieren Rijvereeniging waarvan de leden

oudere reserveofficieren en vroegere officieren van de "dienstdoende schutterij" waren. Amsterdam was in die dagen niet zo erg op militaire uniformen gesteld en mijn compagniescommandant verzocht mij dan ook om of in burgerkleren naar Amsterdam te gaan of bij het Muiderpoortstation uit te stappen, teneinde de Amsterdamse binnenstad tijdens de avonden niet in uniform te betreden.

Reeds vroeg in 1923 werden mijn jaargenoot Pieter Mijksenaar - de latere mr. P.J.Mijksenaar, oud hoofd voorlichtingsdienst Amsterdam - die bij het detachement Utrecht diende, en ik uitverkoren om te helpen bij de opbouw van de jonge Nederlandse luchtdoelartillerie en overgeplaatst naar de enige schoolcompagnie van het korps in Utrecht.

- o -

86212

02153 - 87153

Redactie-secr.: J.V.M.Out, Raadhuislaan 87 Eemnes

Redactie: Dr.A.C.J.de Vrankrijker, Drs.B.G.J.Elias, -
Dr. A.J.Kölker, R.W.C.van Boetzelaar,
F.Renou, Dr. W.R.Wijbrands Marcussen.

Dagelijks bestuur v.d.Stichting "Tussen Vecht en Eem"

Voorzitter: O.L.van der Aa, Amsterdam

Secretaris: Mr. F.W.R.Nuboer, Van Beeverlaan 11
Laren, tel. 02153-15229

Minimum-bijdrage voor begunstigers f 20.- per jaar
(incl.periodiek) op postgiro 32750 van de Amro-bank
te Hilversum, onder vermelding van

"Bijdrage Stichting Tussen Vecht en Eem".